

Emocionalno delo in intimni odnosi v pozni modernosti

POVZETEK: Članek najprej obravnava značilnosti ter družbeno-ekonomske in ideološke okoliščine emocionalnega dela v meščanski družbi oz. družini. Kritično izpostavi ohranjanje njegove nevidnosti in podcenjenosti v družbah pozne modernosti zlasti v primerjavi z drugimi sestavinami družinskega dela žensk. Posebej je predstavljena spolna asimetrija v emocionalnem vedenju in spolna delitev emocionalnega dela v sodobnih heteroseksualnih odnosih. Avtorica kot demokratično alternativo tradicionalnemu emocionalnemu delu predlaga koncept posttradicionalnega dela, ki vključuje emancipacijo emocionalnega in egalitarne emocionalne odnose v heteroseksualnih zvezah.

KLJUČNE BESEDE: emocionalno delo, intimnost, čustva, ženske, pozna modernost

„Človek, gotovo delovni človek, ne živi samo od kruha;
potrebuje tudi emocionalno podporo“
(Beck in Beck-Gernsheim 1995: 96).

V današnjem času je med spoloma zazeval čustveni prepad,
pri čemer ne moremo z gotovostjo reči, ali ga bomo lahko premostili«
(Giddens, 2000: 8-9).

1. Družinsko delo: gospodinjstvo + skrb za otroke + emocionalno delo

Čeprav je družina za mnoge tipično prostor čustvovanja, ne pa dela, se v ozadju družinskih čustev vselej nahaja napor, usmerjen v ustvarjanje in vzdrževanje družinskega (zakonskega) življenja ter v obnavljanje delovne sile. Zakonska zveza ne obstaja zgolj kot posledica poročnega obreda in družina ne nastane zgolj z rojstvom otroka.¹ V doseganje in vzdrževanje obeh je vključeno delo. Drugače povedano, družine ne bi bile to, kar se nekaterim kažejo – oaza sproščenosti, ugodja in osebne pozornosti – če ne bi temeljile na posebni obliki dela, povezani z moderno vlogo gospodinje.

Z ločitvijo meznega dela (ekonomijo) in gospodinjkega življenja (družino) v času industrializacije zahodnih družb, je bila ženskam dodeljena nova delovna naloga: nudenje emocionalne podpore družinskim članom, ki je danes v literaturi kategorizirano kot „emocionalno delo“ (ali emocionalno gospodinjstvo, odnosno delo). Medtem ko so

moški vstopali v instrumentalno sfero produkcije in tržnih odnosov, kjer so delovali po načelih formalne racionalnosti, so se ženske - poleg gospodinjanskega dela v strogem smislu besede - specializirale v izražanju čustvene topline in ljubezni, tj. v zadovoljevanju čustvenih potreb družinskih članov ter v povezovanju družine v skupino in (emocionalno) skupnost. Spolno delitev dela je institucionalizirala pogodba o družinski mezdi med delodajalci in najboljšje plačanimi industrijskimi delavci. Dovolj visoko plačilo naj bi meznim delavcem omogočalo vzdrževanje družinskih članov, gospodinje pa naj bi v zameno nudile svojim možem-delavcem podporo z ustvarjanjem toplega doma. Pomemben delež družinskega emocionalnega dela žensk je (bil) torej usmerjen v skrb za emocionalne potrebe moža – v blaženje napetosti in frustracij, ki jih povzroča njegova participacija v javnem svetu življenja in (plačanega) dela. Potlačitev čustev, ki ga zahteva delovni proces kot pogoj za nemoteno izvrševanje delovnih operacij in učinkovito produkcijo, namreč ne pomeni, da delavčeva čustva in čustvene potrebe izginejo. Pomeni le, da jih posameznik začasno inhibira in da jih izrazi oz. zadovolji nekje drugje, v pristočasnih aktivnostih, v sferi doma – s pomočjo emocionalnega dela žensk.

Moderna kapitalistična družbena ureditev je - preko spolno specifične dejavnosti, ki jo je organizirala v meščanski družini² - utrdila in poglobila notoričen razcep med racionalnim moškim in čustveno žensko v zahodni tradiciji. Enačenje žensk in emocij, ki so ga legitimizirali domala vsi filozofski in teološki sistemi v evropski tradiciji ni ostalo brez praktičnih posledic. Konstrukt o čustvenih ženskah je vzdrževal in utrjeval ideološko in praktično družbeno podrejenost žensk v zasebnosti ter njihovo izključevanje iz javnih racionalnih sfer, iz države in politike, področja dela in znanosti.³

Emocije so torej integralen del modernega družinskega življenja. Z izgubljanjem tradicionalnih družinskih funkcij, naraščajočo kompleksnostjo in neosebnostjo modernega (zunanjega) sveta so se povečevale, zlasti v teku 20. stoletja, zahteve po intimnih in trajnih medosebnih odnosih znotraj zakonske zveze in družine. Družina je postala okolje emocionalnega izražanja in komunikacije, družinsko življenje pa mehanizem oskrbovanja posameznikov z emocionalnimi sredstvi, ki jih potrebujejo za življenje in delo v moderni družbi. Spremenil se je tudi značaj zakonske zveze – ta je svojo tradicionalno utemeljenost na „instrumentalnem“ funkcioniranju nadomestila s poudarkom na „partnerskih odnosih.“ Emocionalno delo žensk je tako postalo integralna sestavina dela opravljenega v sferi doma in družine. Povedano drugače, družinsko delo vključuje gospodinjstva dela, skrb za otroke in emocionalno delo (Erickson, 1993).⁴

2. Protislovje emocionalnega dela – emocionalna podpora je delo in ni delo

Ko je A.R. Hochschild leta 1983 v svojem pionirskem delu na področju proučevanja emocij v zasebni sferi doma in v organizacijah uvedla pojem emocionalno delo, je razlikovala med „emotional labour“, ki ga zahtevajo delodajalci v sferi plačanega dela in neplačani napor/delo v sferi družine in osebne življenja, ki ga je poimenovala „emotion work“.⁵ V obeh primerih se delo nanaša na intencionalno upravljanje in izkazovanje posameznikovih lastnih čustev, običajno z namenom vplivanja na čustva

drugih: „To delo od nas zahteva, da sprožimo ali potlačimo čustvo, da bi tako navzven vzdrževali podobo, ki ustvarja ustrezno duševno stanje pri drugih ... Pojem emocionalno delo uporabljam, ko mislim na upravljanje čustev z namenom javno opaznega obraznega in telesnega nastopa« (1983: 7), torej »prizadevanje po spremembi stopnje ali kvalitete emocije«. Emocionalno delo v kontekstu osebnega oz. družinskega življenja vključuje spodbujajoče vedenje do drugih, povečevanje njihovega statusa in emocionalne dobrobiti oz. nudenje emocionalne podpore. Obsega uporabo, upravljanje in nadzorovanje lastnih čustev, obenem pa pomeni urejanje čustvovanja drugih ljudi ali kot avtorica dodatno definira emocionalno delo: „zavedanje, ocenjevanje in upravljanje čustev drugih ljudi in samega sebe“ (Hochschild, 1993: X). Iz definicije N. Jamesa (1989: 15) je razviden poudarek na skrbi za druge: „emocionalno delo je delo vezano na ukvarjanje s čustvi drugih ljudi, katerega bistvena sestavina je regulacija čustev.“ Oba omenjena vidika v zgornjih opredelitvah emocionalnega dela se medsebojno povezuje – z urejanjem svojih lastnih čustev ženske-(emocionalne)gospodinje regulirajo duševna stanja (pomembnih) drugih.

Čustva niso shranjena »znotraj« nas. Ljudje *poskušamo* čutiti, pri čemer uporabljamo latentna pravila čustvovanja, ki določajo vrsto, intenziteto, trajanje in objekt ustreznih oz. predpisanih čustev in njihovih izkazovanj. »Pravila čustvovanja so standardi, ki jih uporabljamo v čustveni konverzaciji, da določimo, kaj se utemeljeno pričakuje in kaj smo dolžni v »valuti« čustvovanja. Prek njih povemo, kaj je »primerno« v vsakem odnosu, vsaki vlogi« (Hochschild, 1983: 18). Upravljanje ali urejanje čustev nazorno prikazujejo izrazi kot »poskušam ga vzljubiti«, »poskušam mu biti hvaležen«, »poskušam mu oprostiti« ali pa »glede na najin dogovor nimam pravice čutiti ljubosumja«, »ne bi smel biti tako jezen zaradi tega, kar je storila«. Emocionalno delo je torej prizadevanje po uskladitvi zasebnega čustvovanja z družbeno priznanimi normami kot implicitnimi sestavinami ideologij – bodisi potlačitev in inhibicija družbeno nezaželenih oz. ideološko »neprimernih« čustev ali hlinjenje in vzbujanje družbeno zaželenih, »primernih« čustev. Moderno razumevanje dela kot porabe energije zaradi zaslužka opredeli gospodinjstvo kot ne-delo (Oakley, 2000: 14). Takšno umevanje gospodinjstva je bilo razširjeno tudi med sociologi vse do izida dela *Sociologija gospodinjstva* avtorice Ann Oakley sredi sedemdesetih let 20. stoletja. Rekonceptualizaciji gospodinjstva kot dela v avtoričini knjigi so sledile številne raziskave, ki pa v operacionalizaciji gospodinjkega ali družinskega dela niso upoštevale emocionalnega dela. V raziskavah družbenega spola in družine v osemdesetih letih 20. stoletja je družinsko delo operacionalizirano bodisi kot izvajanje gospodinskih nalog (kuhanje, čiščenje, nakupovanje) ali kot kombinacija gospodinjstva in skrbi za otroke (Erickson, 1993: 888, 890, 898). Emocionalna podpora oz. emocionalno delo je torej veljalo kot ne-delo in ob predpostavki, da predstavlja spontan izraz „notranje narave“ žensk klasificirano kot aspekt intimnosti - kot ljubezen. In ker je biti emocionalna skrbnica družine pomenilo nekaj, kar ženske *so*, ne pa nekaj, kar ženske *delajo*, tudi ni bilo pravega interesa po sociološkem raziskovanju te oblike dela. Čeprav danes velja za sociološko relevantno in intenzivno proučevano tematiko, ki jo tematizirajo tudi prominentni sociologi kot so A. Giddens, Ulrich Beck in Elisabeth Beck-Gernsheim, predstavlja emocionalno delo tisti segment (neplačanega in plačanega)

dela žensk, ki se ga najbolj trdovratno oklepa oznaka ne-delo in ki ostaja - v primerjavi z bolj vidnimi področji družinskega dela - najmanj družbeno vrednotena oblika dela. Ženske je usmerjanje v dom kot prostor „osebnih čustev“, kjer so opravljale (in pogosto še danes opravljajo) nevidno, podcenjeno in nepriznано emocionalno gospodinjstvo spremenilo v „čustveno najnižje delavke modernosti“ (izraz po Giddens, 2000: 201). Emocionalna skrb za družinske člane je neločljiva sestavina dnevne družinske rutine, v katero ženske vlagajo realno delo. Z drugimi besedami, upravljanje čustev (drugih ljudi in samega sebe) je resnično *delo*. Nudenje emocionalne podpore vključuje, podobno kot fizično delo, aktivnosti, ki zahtevajo napor, čas, energijo in priučene veščine. Učinkovito opravljeno emocionalno delo je odvisno od zmožnosti zaznavanja, razumevanja in (pravilnega) ocenjevanja potreb drugih, zmožnosti osebnega in ne zgolj formalnega odzivanja na te potrebe, zmožnost ustreznega odzivanja (različnim okoliščinam ustrezajo različni odzivi od tolažilne besede, razumevaločega pogleda, navdušenja, humorja, nasmeha do konkretnega delovanja), uravnavanja tempa dela upoštevaje druge odgovornosti itd. Skratka geste prijaznosti, topline in emocionalne skrbi niso zgolj izražene (niso spontani izrazi ženske narave/bit), saj ustvarjanje in ponudba ustreznega čustva zahteva njihovo pazljivo upravljanje, fokusiranje in usmerjanje (so namerni rezultati ženskega organiziranega napora). Skrb za čustva drugih ljudi je lahko prav tako obremenjujoča in izčrpljujoča oblika dela kot fizično delo. Pri osebah, ki jo redno in dolgotrajno opravljajo - v poklicni ali zakonski vlogi - pa lahko povzroči, kot so pokazale raziskave (Hochschild, 1983; Wharton in Erickson, 1995) tudi specifične negativne posledice (izgorelost na delovnem mestu, emocionalna izčrpanost v zakonski zvezi oz. družini).

Ženske v vlogi (emocionalne) gospodinje s svojimi emocionalnimi aktivnostmi in veščinami dosežejo, da se hranilec družine počuti sproščenega, spočitega, razbremenjenega družinskih in poklicnih težav in problemov, da se počuti zanimivega in pomembnega, celo zabavnega. Izurjena izvedenka v čustvih anticipira, pravočasno zazna in natančno prepozna sleherni možev potrebo (tudi v njeni najbolj rudimentarni obliki, različnih odtenkih in intenzitetah), že samo s pogledom intuitivno dojame problem, razume kompleksnost emocionalnih občutij in izrazov ter njihove verbalne in neverbalne znake in uporabi ustrezne tehnike urejanja čustev.

3. Delitev emocionalnega dela v sodobnih heteroseksualnih odnosih

Z vključevanjem žensk v “moški” svet (plačanega) dela se povečujejo pričakovanja po večji vključitvi moških v “ženski” svet družinskega dela. Ko sta zaposlena oba, in danes je ekonomsko aktivnih čedalje več žensk, so pričakovanja (zaposlenih) žensk po egalitarnih emocionalnih odnosih in po bolj enakovredni čustveni podpori pogosto višja. Proti manjši participaciji partnerjev v sferi doma in družinskega dela protestirajo, kot ugotavljata D.L.Pina in V.L. Bengston (1993) ženske, ki so zaposlene s polnim delovnim časom in egalitariščno usmerjene ženske, medtem ko spolno neenakost v delitvi (emocionalnega) dela sprejemajo kot moralno in legitimno tradicionalno usmerjene

ženske in tiste, ki niso zaposlene zunaj doma ali pa so zaposlene s skrajšanim delovnim časom. Toda zaposlitev sama ne spreminja asimetrične emocionalne podpore v sodobnih heteroseksualnih zvezah kot tudi ne zmanjšuje bistveno gospodinjanskega dela žensk.⁶ Emocionalno delo v družini (zakonski zvezi) ostaja primarno odgovornost/breme žensk, ne glede na to, ali so zaposlene ali ne.

Novejše razprave in empirične študije kažejo na trdovratno spolno razlikovanje oz. asimetrijo v emocionalnem izražanju in vedenju v heteroseksualnih odnosih (Bartky, 1996: 263; Beck in Beck-Gernsheim, 1995: 62.; Duncombe in Marsden, 1993, 1995; Erickson, 1993; Hite, 1988, v Giddens, 2000: 152; Hochschild, 1983). Raziskava opravljena med britanskimi dolgoletnimi zakonskimi pari (Duncombe in Marsden, 1993) je pokazala, da ženske problematizirajo svojo emocionalno prikrajšanost v zakonski zvezi in da močno izpostavljajo nezadovoljujoče intimne odnose z moškimi partnerji. Moški se pritožujejo nad pomanjkanjem seksa, ženske nad pomanjkanjem intimnosti in emocionalne bližine. Glavni vir nezadovoljstva partneric je neenakopravnost v nujenju "emocionalne potrditve in tolažbe", torej prikrajšanost za čustveno toplino, kar potrjujejo tudi druge britanske in ameriške raziskave (Hite, 1988, v Giddens, 2000: 152; Thompson in Walker, 1989, Mansfield in Collard, 1988, Brannen in Collard, 1982, v Jamieson, 1998: 146). Medtem ko nudijo partnerjem emocionalno podporo, razumevanje in nežnost, same niso deležne enake (oz. enakopravne) obravnave oz. spoštovanja. Ženske si želijo objemanja, poljubljanja, izjav kot so "ljubim te" in podobne izraze čustvene naklonjenosti, podpore in bližine, vendar jim partnerji redko "ustrežejo". Ženske ocenjujejo, da so njihovi moški partnerji nezmožni ali pa nepripravljeni izražati intimna čustva ter sprejeti odgovornost za intimne emocionalne odnose.

V okviru tradicionalne oblike družine se je od žensk pričakovalo, da so nudile toplino (brez emocionalnega povračila), danes pa (zaposlene ženske) želijo in pričakujejo, da bodo tudi prejemale, ne le dajale, ker so ugotovile, da je zadovoljujoče čustveno (in spolno) življenje ključno za uspešno zakonsko zvezo. V zakonski zvezi pričakujejo predvsem emocionalno zadovoljitev in čustveno izpolnjujoče življenje. Številne partnerice oz. soproge niso več samoumevno pripravljene opravljati neskončnega, nevidnega in nepriznanega dela izglajevanja napetosti, ki jih kopiči zaposlitev in druge oblike participacije (moškega partnerja) zunaj doma, na škodo svojih emocionalnih potreb in želja. V raziskavi L. Rubin iz leta 1989 (Giddens, 2000: 17) moški ugotavljajo, da ženske ne znajo več "biti prijazne" in "sklepati kompromisov", da "ženske danes nočejo biti žene, temveč hočejo imeti žene". V meščanski družini so ženske emocionalno delo opravljale kot dar v zameno za materialno podporo soprogov, danes pa v vlogi skrbnika družine čedalje bolj nastopata oba spola, kar ustvarja potrebo po načelu reciprocitete v družinskem delu – ne samo v gospodinjstvu in skrbi za otroke, ampak tudi v emocionalnem delu. Če z upoštevanjem domnevno večje poklicne obremenjenosti svojih partnerjev ženske (še) pristajajo na neenakost v delitvi gospodinjstskih opravil (ki tudi čedalje bolj postaja vir pogostih napetosti in preprirov med zakoncema), pa ne pristajajo več na pomanjkljivo emocionalno participacijo partnerjev v intimnih odnosih. "Kdo naj bi zdaj opravljal to delo? Mnoge ženske so se naveličane biti pomirjevalke, mnogi moški niso pripravljeni prevzeti te naloge in oba spola sta preobremenjena, ko

se soočita z goro emocionalnega dela, ki ju čaka ob večerih po vseh pritiskih kompeticije na delovnem mestu (...) Diktati trga – hitrost in učinkovitost, kompeticija in kariera – vdirajo v naše domove v obliki razdražljivosti in napetosti (...) Če oba partnerja drug pri drugem zamažata na emocionalno podporo in razumevanje, v zasebnem življenju nastanejo težave. To ni goli egoizem ali individualna šibkost, temveč kolektivni pojav, ponavljajoča se drama v številnih gospodinjstvih, ki jo povzročajo službe, ki zahtevajo enega človeka in pol in vsakogar izčrpavajo” (Beck in Beck-Gernsheim, 1995 : 63, 96-7).

Pričakovanja, po katerih naj bi se intimni odnosi v naraščajoči kompleksnosti družb pozne modernosti vzpostavili kot zatočišče v “brezsrčnem svetu”, aktualizirajo in intenzivirajo pomen zmožnosti obeh spolov za komuniciranje in ustvarjanje ter vzdrževanje intimnosti. Tako naj bi emocionalna intimnost postala potreba oz. želja obeh in oba spola naj bi jo visoko vrednotila. Vendar se pričakovanja vezana na življenje v zakonski zvezi kot tudi pogledi na to, kaj pomeni živeti z nekom (oz. kaj ljubezen sploh je) med spoloma razlikujejo: ženske si želijo emocionalne intimnosti, moški bolj poudarjajo praktične vidike zakonskega (partnerskega) življenja. *Ženske pričakujejo skupno življenje z empatičnim partnerjem, moški pa življenje skupaj s svojimi ženami.* Pričakovanja žensk po emocionalni odprtosti, odkrivanju in povezanosti so neskladna z “emocionalnimi” cilji moških, ki pogosto ne izražajo in ne razkrivajo svojih intimnih čustev. Moški neredko govorijo o ljubezni (kot emociji) zgolj v kontekstu spolnosti ali pa zavračajo pogovor o ljubezni in intimnosti sploh in povsem opustijo romantično ekspresijo in vedenje (Beck in Beck-Gernsheim, 1995: 62, 87; Duncombe in Marsden, 1995: 224). Tako se moški in ženske v heteroseksualnih odnosih pogosto srečujejo kot »intimni tujci« (izraz po Rubin, 1983, v Beck-Gernsheim, 1995: 62) – ne le pri pri seksualnih željah in erotičnih sanjah, ampak tudi pri delitvi dela, temah pogovorov, v prioritetah ter načinih komuniciranja.

Nekompatibilnost emocionalnih ciljev in izključenost moških iz ustvarjanja emocionalne intimnosti - ki se ženskam kaže kot nujna aktivnost za vzdrževanje odnosa - je pomemben vir nesoglasij, hudih konfliktov in odtujevanja med spoloma. Moški želje svojih partneric pogosto sprejemajo kot nerazumljive “zahteve” in “pritoževanje” (Duncombe in Marsden, 1995: 153). Problem še dodatno oteži dejstvo, da je moškemu težko določno opisati, kako natančno kaže svoj omalovažujoč odnos, saj se ta včasih kaže na zelo pretanjene načine (Hite, 1988, v Giddens, 2000: 152). Nezadovoljstvo žensk z intimnimi odnosi se lahko pojavlja tudi v obliki seksualnih težav, saj ženske pogosto ne morejo (več) skrivati odpora do seksa brez intimnosti (Duncombe in Marsden: 1993: 228). Emocionalna nezadovoljenost žensk v heteroseksualnih parih predstavlja tudi enega glavnih razlogov za razveze (Erickson, 1993: 891; Beck in Beck-Gernsheim, 1995: 62), kar pomeni, da so “socioemocionalni dejavniki (...) bistven del stabilnosti zakonskih odnosov” (Erickson, 1993: 891).

Pomemben vir »zasebnih« težav, ki se nahajajo v ozadju »javnih« problemov naraščajočih razvez, družinskih razdorov ter nestabilnih kohabitacij predstavljajo torej težave moških z izražanjem čustev, ki so v literaturi tematizirane v terminih »čustveni pohabljenici«, »čustvena revščina moških« »tragedija neekspresivnega moškega«, »emocionalni avtizem«, »strah pred intimnostjo«, moški so »hladni, ravnodušni«,

»čustveno zakrneli, niso v stiku s svojimi občutki«, »emocionalno impotentni«, »odtrgani od lastnih čustev«, so »nezmožni govoriti o svojih čustvih«, »ne vedo kako čutiti«. ⁷ Kulturni ideali moškosti, vključno s pritiski k spolni delitvi dela med razumom in čustvi v meščanski družbi (oz. družini), so moške usmerjali k oblikovanju identitete, ki je izključevala identifikacijo z emocionalno ekspresijo. Moški s tradicionalno heteroseksualno samoidentiteto dojemajo čustva kot oviro pri ciljo-racionalnem delovanju, kot znak šibkosti volje in izgubljanja (samo)nadzora. Akulturacija v dominantne oblike moškosti še danes pogosto otežuje doseganje »stika s svojimi čustvi«, na kar opozarjajo tudi sodobni moški - popularni in akademski - analitiki maskulinosti (V. Seidler, A. Giddens, R. Horrocks, D. Cohen idr.).

4. Emocionalno delo, moč in spolna neenakopravnost

V primerjavi s področjem gospodinjstva, upravljanja finančnih sredstev in skrbi za otroke, kjer prihaja do določenih premikov v spolni delitvi dela, ostaja vedenje moških na emocionalnem področju v glavnem nespremenjeno. Zaposlene ženske opravljajo "tro-izmensko delo" – poleg znanega "dvo-izmenskega dela" (ali dvojne obremenjenosti) jih dodatno bremeni še emocionalno delo v družini. Medtem ko vidnost gospodinjstkih nalog omogoča apeliranje na idejo o pravičnosti, ostaja neenaka obremenitev z nevidnim emocionalnim gospodinjstvom "problem brez imena." Zaostajanje za spremembami na ostalih področjih družinskega dela in negotovi premiki ⁸ se kažejo kot zadnja in najtrdovratnejša manifestacija in področje spolne neenakosti (Duncombe in Marsden, 1995: 150, 165). Doseganje recipročnosti v gospodinjstvu in skrbi za otroka je torej lažje izvedljiv emancipatorični cilj v primerjavi z doseganjem sprememb na področju delitve emocionalnega dela. Po drugi strani študije homoseksualnih parov (Bielby, 1999: 395) kažejo, da so gospodinjstke odgovornosti, vključno z emocionalnim delom v primerjavi s heteroseksualnimi pari bolj enakomerno porazdeljene med geji in lezbijkami ne glede na zaposlitev.

Razlikovanje spolnih vlog in spolna delitev dela v družini prinaša različne vrste prednosti (moškim) in omejitve ter prikrajšanosti (ženskam). Emocionalno delo v družini obvezuje ženske s specifičnimi odgovornostmi in obvezami. Gre za odgovornosti, ki delujejo kot "usode" (odgovornost za otroke ali sorodnike) – za razliko od "možnosti" (odločitve glede izobraževanja in delovnega mesta), kjer posameznikova odločitve za "prevzem odgovornosti" vključuje bolj osebne izbire. Specializacija v emocionalnem delu pomeni za ženske prevzem odgovornosti, ki se težje prenašajo na druge, prevzemanje odgovornosti (zunaj doma) pa moškim prinaša ne le nagrade, temveč tudi večje možnosti, da jih opustijo - če in ko postanejo prehudo breme. Emocionalno delo zahteva, dalje, razvijanje veščin, ki jih ni mogoče zlahka prenašati v druge intimne odnose, npr. oblikovanje vezi s sorodniki po moževi strani, veščine povezane s partnerjevimi spolnimi preferencami, učenje reševanja sporov s partnerjem itd. Tradicionalna spolna delitev dela skratka prinaša ženskam dvojno prikrajšanost. Prvič, v primerjavi z moškimi partnerji manj investirajo v veščine, ki so vrednotene na trgu plačanega dela. In drugič, njihove edinstvene, specifične veščine, ki jih razvijajo v

danem odnosu bolj ali manj izgubijo uporabno vrednosti v novi partnerski zvezi, medtem ko partnerjeve tržne veščine ohranijo svojo vrednost tudi v primeru razpada intimnega odnosa (England in Kilbourne, 1990, v Bielby, 1999: 394-395).

Moški imajo od emocionalnega dela žensk neposredne psihološke koristi. Pogosto uporabljen argument za to trditev je boljše fizično in duševno zdravje poročenih moških. Po drugi strani neenaka delitev emocionalnega dela prinaša številne psihološke in druge izgube in prikrajšanosti ženskam (emocionalna izčrpanost in nezadovoljenost, nezadovoljstvo s kvaliteto zakonske zveze, izguba samega sebe v drugem, izguba moči itd.).⁹ Iskrena skrb, s katero se posvečajo emocionalnim potrebam svojih partnerjev v predstavah žensk utrjuje pomembnost majhnih dram, ki jih moški doživljajo v svojem vsakdanjem življenju. V feministični literaturi je znana metafora "polnjenja in praznjenja": ženske napolnijo moške z energijo, to polnjenje daje moškim moč in jo jemlje ženskam (Bartky, 1996). Neravnovesje v delitvi emocionalnega dela tako re/producira razmerja dominacije in moči med spoloma. Moški prejemajo pozornost žensk kot nekaj, do česar so upravičeni. S tem ko moški partner ne vrača, kar prejema, ženski in samemu sebi potrjuje njen podrejeni položaj v hierarhiji spolov. Nudenje nečesa, kar ženske ne prejemajo po načelu reciprocitete, skratka pomeni performativno priznanje moške nadvlade ter tako prispeva k družbeni degradaciji in podrejenosti žensk.¹⁰

Kot ugotavljata Duncombe in Marsden (1995: 158-9) lahko zmožnost zadovoljevanja emocionalnih potreb drugega predstavlja pomembno "sredstvo" in zato potencialni vir moči. Nerecipročnost emocionalne podpore v heteroseksualnih razmerjih je vir "emocionalne moči", s katero moški dominirajo nad ženskami. Ekonomska sredstva dajejo posamezniku oz. posameznici moč samo kolikor z njimi zadovoljujejo potrebe in želje druge osebe. Večji zaslužek moških torej ne pomeni nujno (večje) moči v odnosu do partneric, saj so danes za številne ženske emocionalni vidiki odnosa pomembnejši od materialnih. Ženske neredko "moledujejo za pozornost moških partnerjev – in malo stvari tako zelo razorožuje kot to, da moraš moledovati" (Bartky, 1996: 265). Ženske s tem, ko izražajo emocionalne potrebe svojim "nezainteresiranim" partnerjem, le-tem podeljujejo moč, ki jo tudi dejansko občutijo v podobi njihove čustveno oddaljenosti.

5. Tradicionalno vs. posttradicionalno emocionalno delo

Potrebe po emocionalnem delu se v sodobnih pogojih življenja in dela povečujejo. Vendar pa družbene in kulturne spremembe, ki jih tematizirajo analitiki sodobnih družb (detradicionalizacija, diktati trga, preobrazba intimnosti, refleksivni projekt jaza,...) zahtevajo novo historično obliko emocionalnega dela. Preobrazba zakonske zveze iz "institucije" v konjugalen odnos enakopravnih partnerjev predpostavlja preobrazbo tradicionalnega vzorca v demokratični model emocionalnega dela. Opirajoč se predvsem na Giddensa (2000) in njegove ocene o načinih in tendencah prestrukturiranja zasebnosti to pomeni, da je demokratizacija osebnega življenja in odnosov bistveno odvisna od vzpostavitve egalitarnih emocionalnih odnosov, tj. od razkroja emocionalne asimetrije med spoloma. Možnosti za preobrazbo tradicionalne heteroseksualne moške identitete Giddens (1991: 91) povezuje z refleksivnim projektom jaza, ki omogoča razvoj večje

emocionalne odprtosti. Spolna simetričnost emocionalnih odnosov je konstitutivna sestavina koncepta sotočne ljubezni, ki predpostavlja enakost pri čustvenem dajanju in prejemanju (Giddens, 2000: 67) oz. čistega odnosa, ki se nanaša na razmerje enakopravnih partnerjev organizirano na emocionalni komunikaciji (Giddens, 1994, v Lupton, 1998: 114).

Preseganje omejenosti tradicionalnega modela zahteva razvoj emocionalnega dela ne kot posebne veščine gospodinje - izvedenke za srčne zadeve, temveč kot vzajemne aktivnosti in veščine obeh partnerjev. Pri novem načinu ustvarjanja (emocionalnih) odnosov se morata torej angažirati oba spola, kar izraža primarno razliko med tradicionalnim in posttradicionalnim modelom emocionalnega dela. Namesto funkcije zadovoljevanja potreb enega partnerja na račun drugega (ali bolj metaforično: "polnjenja" moških in "praznjenja" žensk), se uveljavi nov primarni cilj – vzajemno razumevanje in čustvena podpora, torej obojestransko zadovoljevanje potreb in želja. Enosmerno skrb za drugega nadomesti vzajemna skrb ter skrb za lastne emocionalne potrebe in želje. Medtem ko tradicionalna delitev emocionalnega gospodinjstva vključuje neravnovesje - vsiljeno s patriarhalno ideologijo in neenakimi ekonomskimi viri, s katerimi partnerja sodelujeta v razmerju - posttradicionalen model ukinja emocionalno delitev dela ter uveljavlja princip recipročnosti. Naloga gospodinje žensk se preobrazi v obojestransko pomoč ter vzajemno odgovornost in pravico žensk in moških. Razširitev emocionalnih "dolžnosti" na moškega partnerja omejuje njegovo zmožnost, da bi vsilil svojo nadmoč, ki jo črpa iz odtegnitve zadovoljitve emocionalnih potreb partnerice. Zmožnost zadovoljevanja emocionalnih potreb drugega v demokratičnem modelu torej ni sredstvo, ki prinaša (potencialno) moč nad drugo osebo, temveč je sredstvo vzpostavljanja medsebojnega spoštovanja in emocionalne povezanosti oz. skupnosti. Enakopravno sodelovanje v emocionalnih razmerjih vzpostavlja tudi možnosti osvobajanja enostranske čustvene odvisnosti moških od žensk.

Emocionalno delo kot večšina gospodinje funkcionira v korist individualnih moških in vzdrževanja obstoječega družbenega reda (instrumentalna vloga čustev). Po znani teoriji "varnostnega ventila" je vzorec emocionalne podpore, ki smo ga poimenovali tradicionalen model emocionalnega dela, vključen v preprečevanje destabilizacije družbenega sistema. Emocionalna skrb, ki jo gospodinje usmerjajo na zakonske partnerje-mezdne delavce naj bi omogočala sproščanje emocionalnih napetosti, ki jih generira sistem. Brez nivelacije, ki jo zagotavlja emocionalna pomoč v družini bi napetosti izbruhnile v upor zoper ekonomska in politična razmerja, ki jih proizvajajo. Emocionalno delo žensk v tej perspektivi ohranja značilne institucije patriarhalizma: hierarhijo, neosebnost, odtujeno delo in abstraktno instrumentalno racionalnost, in tako podpira patriarhalni in kapitalistični sistem kot celoto. V tem smislu lahko rečemo, da tradicionalno emocionalno delo označuje prisilnost in zunanja določenost z ideološkimi (patriarhalnimi) pritiski, ki preko predoločenihih pravil regulirajo emocionalno življenje (obeh spolov) v sferi zasebnosti in (moških-mezdnih delavcev) v sferi plačanega dela. Societalna regulacija emocionalnega življenja preko (ponotranjenih) pravil čustvovanja - kot implicitnega dela patriarhalne ideologije in kulture, ki podpirata privilegiran položaj moških in obstoječi red – usmerja gospodinje k povzdigovanju partnerjevega statusa

ob hkratnem zniževanju svoje lastne pomembnosti, zanemarjanju lastnih emocionalnih potreb in osebnega razvoja. Kajti več "emocionalnega kapitala", ki ga prinašajo v razmerje za ženske ne pomeni pridobitve, temveč izgube: gospodinja namreč smatra emocionalne potrebe drugih za pomembnejše od svojih lastnih. Svoja čustva ponudi "na razpolago" drugim, kar pomeni, da je izurjena v tem, kako delati "za" druge, ne pa tudi, kako delati "na" sebi (urejanje lastnih čustev v konvencionalni obliki odnosnega dela ne poteka v območju refleksivnega projekta jaza – ne temelji na avtentičnosti, tj. iskrenosti do same sebe, ne vključuje samoprespraševanja in ne vodi k samoaktualizaciji). V tem smislu lahko tradicionalno emocionalno delo v družini oz. zakonski zvezi kot instituciji vpeti v strukture patriarhalnost razumemo kot obliko, skozi katero je organizirana in reproducirana podrejenost žensk (neenakopravnost spolov).

Tabela 1: Tradicionalno in posttradicionalno emocionalno delo

Tradicionalno emocionalno delo	Posttradicionalno emocionalno delo
veščina gospodinje	veščina partnerjev obeh spolov
čustvena odvisnost moških od žensk	vzajemna odvisnost, recipročnost
eksterno določeno	interakcijsko določeno z medsebojnimi pogajanj
čustva kot »blago«	čustva kot komunikacija
instrumentalna vloga čustev	komunikacijska vloga čustev
»intimna tujost«	povezanost, skupnost
legitimna – nelegitimna čustva	širitev legitimnih čustev, emocionalnega izražanja
kontrola in potlačitev negativnih čustev	izražanje in preiskovanje negativnih čustev
dualizem racionalno-emocionalno	emancipacija emocionalnega, »senzibilna refleksivnost«
spolna neenakopravnost	egalitarizem

Eksterno določenemu emocionalnemu delu (delu, ki ga opredeljujejo zunanja družbena/ideološka merila) nasprotuje v idealnotipski konstrukciji emocionalno delo v kontekstu prestrukturiranja zasebnosti. Posttradicionalno delo in pravila čustvovanja, ki jim sledita partnerja, izhajajo iz interakcijskega konteksta in medsebojnih odnosov ter pogajanj. Motivirajo ga torej zasebne ocene emocionalnih koristi in avtonomne težnje partnerjev po vzajemnem razumevanju in podpori ter refleksivni projekt jaza. Iz tega sledi, da je primarna funkcija posttradicionalnega emocionalnega dela graditev medsebojnega odnosa in kohezije, ki ruši anonimnost "intimnih tujcev". Deregulacija emocionalnih odnosov, ki ga predpostavlja demokratičen model emocionalnega dela omogoča avtonomno presojanje o (situacijski ustreznosti) ne/razkrivanja čustev ter širši razpon čustvovanja in čustvenega izražanja, vključno z razkrivanjem in refleksivnim preiskovanjem negativnih čustev.

6. Sklep

Giddens, s katerim smo pričeli, ne skriva dvoma o možnostih (dodali bi skorajšnje) premostitve čustvenega prepada med spoloma. Med vzroki, ki otežujejo emocionalno zbližanje, omenja prisilnost moške spolnosti in vztrajno moško zavračanje intimnosti.

Njegov dvom in razlaga nista neutemeljena. Številne empirično podprte analize intimnosti v konkretni realnosti vsakdanjega življenja kažejo, da spremembe na področju emocionalnega vedenja in izražanja ter spolne delitve emocionalnega dela zaostajajo za (resda majhnimi in tudi težavnimi) spremembami na področju gospodinjstva, upravljanja s finančnimi sredstvi in skrbi za otroke. Spolna asimetrija v emocionalnih vidikih heteroseksualnih odnosov je, kot ugotavljajo analitiki intimnih razmerij, najbolj trdovratna manifestacija spolne neenakosti v pozno modernih družbah. Možnosti za bolj celostno preobrazbo obstoječih razmerij med spoloma in prek preobrazbe intimnosti tudi za revolucioniziranje širše institucionalne ureditve družb so torej bistveno pogojene z doseganjem bolj egalitarnih emocionalnih odnosov med spoloma na interpersonalni ravni. Tu pa je ključnega pomena proces nadomeščanja konvencionalnega načina opravljanja emocionalnega dela v intimnih odnosih z demokratičnim vzorcem, v katerem so pomeni in cilji emocionalnega dela vse bolj definirani od "znotraj", po načelu reciprocitete.

Opombe

1. Tako kot tudi izvenzakonske zveze ne obstajajo zgolj zaradi »ljubezni na prvi pogled«.
2. V funkcionalistični perspektivi (npr. pri T. Parsonsu, M. Zelditchu), ki je doživela precej kritik, razlikovanje med »ekspresivnim igralcem vloge« in »instrumentalnim igralcem vloge« omogoča trdnost in obstoj sistema ter preživetje družbe.
3. Več o tem glej Z. Šadl, *Usoda čustev v zahodni civilizaciji*, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1999, str. 69-74 in 205-210.
4. O razlikovanju med koncepti kot so družinsko delo, domače delo, gospodinjstvo itd. in o alternativni konceptualizaciji družinskega dela (kot gospodinjstva, potrošnega in odnosnega dela) glej T. Renner (2000: 284-286).
5. Visokoreferenčno delo *Upravljanje srce: Komercializacija človeških čustev (The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling)* te ameriške sociologinje je spodbudila oblikovanje novega raziskovalnega področja s pripadajočim novim vokabularjem - vloge emocij v zasebni in javni sferi (spolne delitve) dela. Glej prevod izbranih odlomkov iz knjige v tematski številki družboslovne revije *Teorija in praksa*, let. XXXIX, št. 1, januar – februar, 2002. O sodobni rekonceptualizaciji dela in emocionalnem delu v sferi plačanega dela glej prispevka A. Kanjuo Mrčela in Z. Šadl v isti številki revije.
6. Kljub določenim pozitivnim spremembam ostaja participacija moških v gospodinjstvu je še vedno nizka tako v evropskih državah kot v ZDA (Beck in Beck-Gernsheim, 2002: 101).
7. V literaturi so se oblikovali različni teoretski pristopi k pojasnjevanju emocionalne distanciranosti moških, vendar prikaz le-teh presega namene pričujočega teksta.
8. Nekateri moški »se želijo spremeniti, a ne vedo kako«. »Včasih je lažje več »pomagati« pri domačem delu in skrbi za otroka kot pa spremeniti ton in značaj naših emocionalnih in seksualnih odnosov« (Seidler, v Duncombe in Marsden, 1995: 153).
9. Nerecipročno opravljanje emocionalnega dela v zasebni sferi vpliva tudi na večjo poklicno izgorelost zaposlenih žensk (Wharton in Erickson, 1995).
10. Tipično emocionalno vedenje in telesne geste pri nudenju emocionalne podpore kot so razumevajoče kimanje z glavo, pogosto smehljanje, sklonjenost telesa, spodbujajoč odnos

do govorjenja moških itd. so identične običajnim oblikam izražanja ustrežljivosti in spoštovanja do nadrejenih v hierarhiji družbenih statusov.

Literatura

- Bartky, S.L., 1996. 'Feeding Egos and Tending Wounds: Deference and Disaffection in Women's Emotional Labor', v: Rogers M.F., Ritzer G. (ur.), *Multicultural Experiences, Multicultural Theories*. The McGraw-Hill Companies, Inc., New York et al., str. 261- 274.
- Bielby, D.D., 1999. 'Gender and family Relations', v: Saltzman Chafetz, J. (ur.), *Handbook of Sociology of Gender*. Kluwer Academic/Plenum Publishers, New York et al, str. 391-406.
- Beck, U. in Beck-Gernsheim, E., 1995. *The Normal Chaos of Love*. Polity Press, Cambridge.
- Beck, U. in Beck-Gernsheim, E., 2002. *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi.
- Duncombe, J. in Marsden, D., 1993. 'Love and Intimacy: The Gender Division of Emotion and Emotion Work', *Sociology*, 27 (2): 221-41.
- Duncombe, J. in Marsden, D., 1995. "'Workaholics" and "whingeing women": Theorizing Intimacy and Emotion Work – The Last frontier of Gender inequality"', *Sociological Review*, 43 (1): 150-69.
- Erickson, R.J., 1993. 'Reconceptualizing Family Work: The Effect of Emotion Work on Perceptions of Marital Quality', *Journal of Marriage and the Family*, 55, November: 888-900.
- Giddens, A. 1991. *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Polity, Oxford.
- Giddens, A., 2000. *Preobrazba intimnosti* (spremna beseda Alenka Švab). Založba /*cf., Ljubljana.
- Hochschild, A.R., 1983. *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. University of California Press, Berkeley, CA.
- Hochschild, A.R., 1989. *The Second Shift*. Viking, New York.
- Hochschild, A.R., 1993. Predgovor v Fineman, S. (ur.), *Emotion in Organizations*. Sage, London.
- James, N., 1989. 'Emotional Labour: Skill and Work in the Social Regulation of Feelings', *The Sociological Review*, 37 (1): 15-42.
- Jamieson, L., 1998. *Intimacy: Personal Relationships in Modern Societies*. Polity Press, Cambridge.
- Lupton, D., 1998. *The Emotional Self*. Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi.
- Oakley, A., 2000. *Gospodinja* (spremna beseda Tanja Renner). Založba /*cf., Ljubljana.
- Pina, D.L. in Bengston, V.L., 1993. "The Division of Household Labor and Wive's Happiness: Ideology, Employment and Perceptions of Support", *Journal of Marriage and the Family*, 55, November: 901-912.
- Renner, T., 2000. O delu iz ljubezni (spremna beseda), v: Oakley, A., *Gospodinja*. Založba /*cf., Ljubljana, str. 279-298.
- Wharton, A.S. in Erickson, R.J. 1995. 'The Consequences of Caring: Exploring the Links Between Women's Job and Family Emotion Work', *Sociological Quarterly*, 36: 273-96.

Avtoričin naslov:

dr. Zdenka Šadl

Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani

p. p. 2547, 1000 Ljubljana

zdenka.sadl@uni-lj.si

*Rokopis prejet marca 2002, revidirana verzija,
dokončno sprejeta za objavo, aprila 2002.*

*Po mnenju uredništva je članek uvrščen v kategorijo:
izvirni znanstveni članek (s kvalitativno argumentacijo).*